

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het woord als grenswachter: functies van taalkundige interpretatie voor de rechtsvinding

Smith, C.E.

Citation

Smith, C. E. (2009). Het woord als grenswachter: functies van taalkundige interpretatie voor de rechtsvinding. *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 2, 61-72. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/14016>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/14016>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het woord als grenswachter: functies van taalkundige interpretatie voor de rechtsvinding

C.E. Smith

Carel E. Smith is universitair hoofddocent aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden en hoofd van de onderzoeksopleidingen van de Graduate School of Legal Studies.

1 *Binding aan de wet: de woorden*

Er lijkt geen betere waarborg voor de binding van de rechter aan de wet dan via de woorden van de wet. Dat is de gedachte achter iedere codificatie, zowel die van de grote codificaties van de 19^e eeuw als die van onze tijd. Het belang van de bewoordingen blijkt uit de zorg waarmee wetgeving in de meeste gevallen tot stand komt – de totstandkoming van het huidige Burgerlijk Wetboek, waaraan meer dan veertig jaar is gewerkt, is wat dit betreft exemplarisch. De wetgever tracht tot een zo precies mogelijke normstelling te komen en weegt bij de formulering de diverse varianten zorgvuldig tegen elkaar af. Hij doet dat met het doel de burger rechtszekerheid te bieden en de rechter duidelijke standaarden te verschaffen voor de berechting van geschillen. Duidelijke, eenvoudige en nauwkeurige wetten, aldus Voltaire, moeten voorkomen dat de rechter gaat interpreteren – en interpreteren, aldus nog steeds Voltaire, is bijna altijd vervalsen.¹ Montesquieu beschouwt de rechter in de republiek als de mond van de wet, wiens vonnis niets anders bevat dan wat letterlijk in de wet valt terug te vinden.²

Dit zijn niet zomaar de gedachten van twee beroemde mannen, maar de gedachten van een tijdperk. Montesquieu's ideeën, zoals men deze althans verstond, zijn in Frankrijk na de revolutie van 1789 dan ook op rigoureuze wijze doorgevoerd: in geval van twijfel over de precieze betekenis van een wettelijke bepaling diende de rechter zicht te wenden tot de wetgever zelf (de *référé législatif*), vanaf 1791 tot het *Tribunal de Cassation*, een orgaan van de wetgever.³

Dit alles is, zoals wij weten, verleden tijd. Het legisme is vanaf het einde van de negentiende eeuw zwaar onder vuur komen te liggen, zowel op ideologische gronden (met de kritiek op de Nachtwakerstaat, werd ook de rechter als *bouche de la loi* in de ban gedaan) als op epistemologische gronden. Aan de gedachte dat de rechter de wet letterlijk zou kunnen toepassen zou een naïeve kennisleer ten grondslag liggen. De woorden kunnen immers alleen begrepen worden in de

---

¹ Aldus Voltaire, *Filosofisch Woordenboek* (vert. van *Dictionnaire Philosophique* (1764) door J.M. Vermeer-Pardoën, Amsterdam: Van Genneep 2001, in het lemma: 'Burgerlijke en kerkelijke wetten': Elke wet moet duidelijk, eenvoudig en nauwkeurig zijn: interpreteren is bijna altijd vervalsen'.

² Ch de Montesquieu, *De l'esprit des loix, ou du rapport que les loix doivent avoir avec la constitution de chaque gouvernement, les mœurs, le climat, la religion, le commerce, etc.* (1748); *The Spirit of Laws, transl. by Thomas Nugent*, [1949] 1975, XI, 6, p. 159.

³ Constitutie van 1791, Titel III, hfst. V, artt. 19 en 21, formeel ingetrokken in 1828. In vergelijkbare zin het decreet van 14 april 1780 van Frederik II van Pruisen; voorts art. XIII van de Wet van 1786 van Joseph II van Oostenrijk; en de 'Bavarische Instructie' van 19 oktober 1813 van, vermoedelijk, Feuerbach, dat gezagsdragers en geleerden verbod een commentaar te schrijven op de Bavarische strafwet: Neumann [1949] 1975, p. xiii.

context van de bepaling, de bepaling in relatie tot de wettelijke regeling als geheel, en deze op zijn beurt in relatie tot de aanpalende wettelijke regelingen, terwijl de wet als zodanig niet kan worden losgezien van de vroegere en huidige maatschappelijke en politieke verhoudingen.⁴

Deze kritiek op het legisme is wijdverspreid en behoort tot de standaardopvattingen van elke meer reflectief ingestelde jurist. Zo verwerpt Richard Posner de *Plain Meaning Approach* van de Amerikaanse Rechtsrealist Oliver Wendell Holmes – de benadering die voorschrijft dat we aan de woorden van een wettelijke bepaling de betekenis moeten geven die deze voor de gewone burger heeft als hij die woorden in vergelijkbare omstandigheden als de wetgever zou spreken.⁵ Posner spreekt van de *Plain Meaning Fallacy*, omdat de betekenis van de wet op zichzelf nooit duidelijk is, maar dat pas is *nadat* we tal van knopen hebben doorgehakt – want wie is die ‘gewone burger’ precies, de historische burger of de burger van vandaag? Voor het Nederlandse taalgebied is onlangs de betekenis van taalkundige interpretatie voor de heuristiek en legitimatie nog eens sterk gerelativeerd. Groenewegen stelt dat de grammaticale interpretatiemethode nauwelijks een rol speelt bij het verhelderen van een onduidelijkheid in de betekenis van de regelformulering.⁶ In zijn commentaar op Groenewegen onderschrijft Van der Hoven diens analyse: ‘Als instrument bij het oplossen van interpretatieproblemen heeft de grammaticale interpretatiemethode geen functie.’⁷ Ook Soeteman, in dezelfde bundel, acht voor grammaticale interpretatie, of een beroep op de woordbetekenis, geen rol van betekenis weggelegd in de legitimatie. Zodra het interessant wordt, aldus Soeteman, heeft grammaticale interpretatie geen enkele betekenis.⁸ In de meeste gevallen, zo stellen de auteurs, is de betekenis die aan de woorden van de rechtsregel moet worden toegekend inzet van de rechtsstrijd; wie dat oplost uitsluitend met een beroep op de letterlijke betekenis, spreekt alleen een machtswoord, want de kwestie is juist *of* de regel naar de letter moet worden begrepen. Dit bezwaar tegen taalkundige interpretatie, of tegen de *Plain Meaning Approach*, ligt zo voor de hand, dat de voorstanders van deze methode inderdaad wel hopeloos naïef moeten zijn geweest.

En toch... Men kan zich de auteur van de ironische *Perzische Brieven* moeilijk als naïeve denker voorstellen, om maar te zwijgen van de felle Voltaire. En Oliver Wendell Holmes, één van de voormannen van *Legal Realism*, valt eerder een radicaal scepticisme te verwijten, dan intellectuele naïviteit. Kijken we naar Nederland, dan blijkt een nuchtere jurist als G.J. Wiarda van mening te zijn, dat ook in de betrekkelijk zeldzame gevallen dat de betekenis van de wet in verband met een voorliggend geval onduidelijk is, de interpretatie eerst begint met het zo goed en duidelijk mogelijk verstaan wat de wetgever in zijn voorschrift heeft willen neerleggen, iets dat volgens hem dicht aanligt tegen grammaticale interpretatie.⁹

---

⁴ Scholten 1974, p. 33-36.

⁵ R.A. Posner, *The Problems of Jurisprudence*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1990, p. 262 e.v.

⁶ F.T. Groenewegen, ‘De relatieve waarde van de grammaticale interpretatiemethode’, in: *Alles afwegende*, E.T. Feteris e.a. (red.), Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007, p. 239-245, p. 244.

⁷ P.J. van der Hoven, ‘De betekenis van interpretatiemethoden’, in: *Alles afwegende*, E.T. Feteris e.a. (red.), Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007, p. 245-248, p. 245.

⁸ A. Soeteman, ‘Het nutteloze nut van grammaticale interpretatie’, in: *Alles afwegende*, E.T. Feteris e.a. (red.), Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007, p. 257-260, p. 257/58.

⁹ Wiarda 1988, p. 19-22, met een verwijzing naar H. Drion.

De voorstelling die Holmes en Wiarda van de werkwijze van de rechter hebben, is vermoedelijk de voorstelling die de meeste niet-juristen ervan hebben: dat, als de wetgever bepaalde woorden heeft gebruikt, de betekenis die de rechter aan de wet dient toe te kennen in overeenstemming hoort te zijn met de betekenis die een gewoon taalgebruiker aan die woorden toekent als deze zich in de positie van de wetgever had bevonden. Als die gewone taalgebruiker spreekt van de 'duidelijke bewoordingen' van de wet, begrijpen we heel goed wat daarmee wordt bedoeld, evenals wij Voltaire begrijpen waar hij stelt dat wetten duidelijk, eenvoudig en precies dienen te zijn. Aan de stelling dat grammaticale interpretatie geen enkele betekenis heeft 'zodra het interessant wordt', ligt een interessantere stelling ten grondslag: dat grammaticale interpretatie voor de *gewone* gevallen betekenis heeft. De gewone gevallen vormen het merendeel van de gevallen die de rechter te beoordelen krijgt en het is de *duidelijke* betekenis van regels in gewone gevallen waarop wordt gemoduleerd in wat de interessantere gevallen wordt genoemd. Taalkundige interpretatie, of betekenisbepaling 'naar de woorden', lijkt mij daarom van buitengewoon groot belang voor het recht, zowel in de fase van de heuristiek als in die van de legitimatie. Dat is de stelling die ik in deze bijdrage aannemelijk wil maken.

2 *Betekenis: bewoording en bedoeling*

Dat we de betekenis van een regel allereerst vaststellen via de formulering, de bewoordingen, zal wel door niemand worden betwist.¹⁰ Dit uitgangspunt verklaart dat de wetgever zijn woorden meestal met zorg kiest, opdat de gevallen die hem tijdens de wetgeving voor de geest stonden, er in de rechtspraktijk ook zonder twijfel onder kunnen worden gebracht.

Een eenvoudig voorbeeld kan deze stelling verduidelijken. Beschouwen wij de slager als wetgever, en het bordje 'Verboden voor honden' dat op de winkelruit is aangebracht als wet, dan kunnen we ons de vraag stellen of dit voorschrift voldoet aan de helderheid en precisie die we aan wetgeving in het algemeen stellen. De regel is zonder twijfel duidelijk voor alle gevallen waarin de klant een dier heeft aangelijnd dat wij zonder moeite kwalificeren als hond: teckel, sint-bernard, vuilnisbakkenras en pitbull komen de deur niet in. Nu leest een klant met een fretje op zijn arm de bepaling en aarzelt de winkel binnen te treden. Die aarzeling is begrijpelijk: een fret is geen hond.¹¹ Als de klant de bepaling naar de letter neemt, zal hij de winkel mét het dier binnenstappen, maar als hij dat doet zal hij ongetwijfeld door het personeel op de bepaling worden gewezen. Men zal de klant zeggen dat er weliswaar staat 'Verboden voor honden', maar dat de klant in verband met het soort winkel had moeten begrijpen dat de slager het verbod niet heeft ingesteld omdat hij iets tegen honden heeft, maar met het oog op de hygiëne van zijn koopwaar. De klant, zo zal men betogen, had de bepaling niet naar de letter, maar naar de bedoeling moeten begrijpen. 'Schrijf dan op wat je bedoelt', zou de klant kunnen tegenwerpen.

---

¹⁰ Vgl. Van den Hoven 2007, p. 245.

¹¹ Voor degene die hier een leemte in zijn algemene ontwikkeling bemerkt: een fret is de albinovorm van de bunzing (*Putorius furo*), komt niet in het wild voor en wordt gebruikt om op konijnen te jagen.

Dat laatste lijkt makkelijker dan het is. De bedoeling van de slager zal primair zijn om de hygiëne in zijn zaak te waarborgen; één van de manieren om dat te bereiken is om te voorkomen dat dieren zijn zaak binnenkomen. Die mogelijkheid zal zich voornamelijk voordoen bij klanten met honden. Om die reden heeft hij dit type geval tot uitgangspunt genomen bij de formulering van het gebod. In de praktijk zal een letterlijke toepassing van de regel dan ook meestal overeenkomen met de strekking ervan. Natuurlijk had de slager kunnen bedenken dat zich soms een uitzonderlijk geval voordoet – de fret, de poes in de mand, de cavia – en daar bij de formulering rekening mee kunnen houden. Hoe had het verbod dan moeten luiden? *‘Verboden voor huisdieren’*? Maar een fret is geen huisdier. *‘Verboden voor viervoeters’*? Maar nu betreedt een klant met papegaai de winkel. *‘Verboden voor honden, fretten, katten, cavia’s, vogels en alle andere twee- en viervoeters die door klanten, al dan niet aangeliend, of vervoerd in tassen, manden of kooien worden meegevoerd’*? Deze formulering is weer te ruim, want hoe zit het dan met de moeder die een baby in een draagtas bij zich heeft? De bepaling is bovendien ingewikkeld en zal niet door iedereen worden begrepen. Dat laatste geldt ook voor een bepaling die alle denkbare gevallen lijkt in te sluiten: *‘Verboden voor levende have’*. De kans is groot dat een deel van het publiek het begrip ‘levende have’ niet kent.¹²

In dit voorbeeld komen de belangrijkste dilemma’s bij wetgeving en interpretatie aan de orde. De wetgever gebiedt of verbiedt bepaalde situaties of gedragingen met het oog op een bepaald doel. Hij zal zijn woorden zo kiezen dat in *begrijpelijke taal* duidelijk wordt welke situaties of gedragingen onder de bepaling vallen. Hier doet zich het probleem voor dat de bedoeling of strekking van de regel meestal niet uitwisselbaar is met de gevallen die men bij de formulering van de regel voor ogen heeft staan. De bedoeling ziet op een bepaald gewenst *resultaat* (hygiëne), de verbodsbepaling (verboden voor honden) is het *middel* om tot dat resultaat te komen. Afwezigheid van honden is wel noodzakelijk voor dat doel, maar niet voldoende (ook een fret in de zaak is onhygiënisch). Men heeft een bepaald doel voor ogen en neemt daarbij tot uitgangspunt het *type* geval waar het in de rechtspraak om zal draaien. Maar dan is de vraag gerechtvaardigd, waarom een, in verband met het doel van de regeling met honden vergelijkbaar dier niet ook geacht kan worden onder de regeling te vallen. Ook al heeft de slager feitelijk niet gedacht aan een fret, dan wil dit nog niet zeggen dat niet ook de fret moet worden gerekend tot de gevallen die de slager, in verband met het doel van het verbod, ‘voor ogen had’ bij de opstelling van de regel.

Het is dus redelijk te veronderstellen dat de slager met de regel ‘Verboden voor honden’ ook doelde op andere dieren, zoals een fret. Maar is het redelijk om van klanten te eisen dat zij achter de bewoordingen van de bepaling de wijdere strekking lezen? Dat is een vraag die niet eenvoudig met ja of nee valt te beantwoorden. Bepalingen dienen duidelijk te zijn: we moeten weten waartoe wij zijn gehouden. Maar bepalingen zijn niet zonder reden opgesteld; zij beogen een bepaald effect of resultaat. Uit de maatschappelijke context van een bepaling volgt vaak wat het doel van de regeling is en daarmee, hoe we de regeling moeten lezen. De vraag die de klant met het fretje zich had moeten stellen is: wat is de

---

¹² ‘Levende have’: vee en huisdieren. En om hier nog enkele alternatieven te bespreken: de formulering ‘Verboden voor dieren’ is naar de letter absurd, gezien de soort winkel waar het hier om gaat. De formulering ‘Verboden voor alle levende dieren’ is bij letterlijke lezing problematisch, omdat de mens, biologisch gezien, ook een dier is.

reden dat honden de winkel niet in mogen? Uit de aard van de winkel volgt dan dat dit vermoedelijk in verband staat met de hygiëne en dat in dit opzicht honden en fretten op één lijn kunnen worden gesteld. Het is dus niet onredelijk om te veronderstellen dat de klant de wijdere strekking van het verbod had kunnen en moeten begrijpen. Daarmee is voor dit geval aangegeven dat het onredelijk van de klant zou zijn om de slager aan de letter van de bepaling te houden.

Anders dan bij het verbod van de slager, is het bij wettelijke bepalingen, zeker voor niet-juristen, niet altijd even gemakkelijk het doel van de regeling te bepalen. In dergelijke gevallen is het vooral de formulering die houvast geeft bij de vaststelling van onze wettelijke verplichtingen. De burger kan de wetgever dan tegenwerpen dat hij de regeling dan maar beter had moeten formuleren en de rechter zou in dat verband een groter gewicht kunnen toekennen aan de bewoordingen.

Bij de interpretatie van de wet laten we ons dus leiden door zowel de bewoordingen van de regel als de bedoeling van de wetgever. De bewoordingen en de bedoeling vormen *gezichtspunten* bij het vaststellen van de betekenis van een regeling. Geen van beide gezichtspunten heeft absolute prioriteit: een uitsluitend woordelijke lezing van de wet is even onwenselijk als een lezing waarbij alleen betekenis toekomt aan de klaarblijkelijke bedoeling van de wetgever. Maar ook voor de lezing 'naar de woorden' kunnen gezichtspunten worden aangevoerd, evenals voor de vaststelling van het kennelijke doel van de regeling. Juridische interpretatie kan om deze redenen worden gekarakteriseerd als het bepalen van de betekenis van de wet, een verdrag of precedent voor het voorliggende geval met behulp van gezichtspunten. Eén van deze gezichtspunten is wat grammaticale of taalkundige interpretatie wordt genoemd.

3 *Betekenis*

Maar wat is 'betekenis'? Wat is de betekenis van de regel 'Verboden voor honden'? We zijn misschien geneigd om te zeggen dat we bij deze regel een bepaalde *voorstelling* voor ogen hebben en dat de betekenis van een regel de voorstelling is die wij daarvan hebben. Het is de vraag of we hiermee veel verder komen. Want welke voorstelling hebben wij bij de regel 'Verboden voor honden'? Wat stellen wij ons voor bij het woord 'verboden' en bij het woord 'honden'? Proberen wij, als iemand ons vraagt de betekenis van deze regel uit te leggen, de *voorstelling* die wij ervan hebben in woorden uit te drukken en over te dragen?

Wat glashelder lijkt bij het lezen van het bord 'Verboden voor honden', wordt ongrijpbaar als we proberen uit te drukken waaruit ons begrip van deze regel bestaat. Het begrip ervan lijkt iets alomvattends te zijn, iets dat *achter* de woorden van de regel staat en dat het gebruik ervan voor alle mogelijke, en dus ook toekomstige, gevallen bepaalt. Maar wat staat er dan achter de woorden?¹³ En als dat een soort van regel is, hoe kunnen daar ook toekomstige gevallen al onderdeel van uitmaken? Hoe kan de betekenis enerzijds bepaald en anderzijds oneindig zijn?

---

¹³ Vgl. L. Wittgenstein, *Philosophical Grammar*, ed. by R. Rhees, Berkeley/Los Angeles: Univ. of Cal. Press 1974, p. 122: 'You say: the point isn't the word, but its meaning, and you think of the meaning as a thing of the same kind of the word, though also different from the word. Here the word, there the meaning.'

Er bestaat een bescheiden benadering van het begrip 'betekenis', één die overeenkomt met de vragen die juristen stellen als ze regels hanteren en de betekenis ervan proberen te achterhalen. Dat is de benadering van Hart:

When we are bold enough to frame some general rule of conduct (e.g. a rule that no vehicle may be taken into the park), the language used in this context fixes necessary conditions which anything must satisfy if it is within its scope, and certain clear examples of what is certainly within its scope may be present to our minds.¹⁴

Het begrip van een regel wordt in deze benadering niet opgevat als een ander soort, meer omvattende regel die achter de talige regel staat, maar als iets dat nauw verbonden is met onze *vaardigheid* om de regel te gebruiken. Als we de regel 'Verboden voor honden' lezen, verschijnt ons een aantal gevallen voor ogen die zeker onder de werking van de regel vallen. We kunnen vervolgens moeiteloos andere gevallen bedenken die daar ook onder vallen, gevallen die sterk op de eerste lijken. De verklaring voor het gevoel van grenzeloosheid of oneindigheid dat wij ervaren als we 'de' betekenis van zo'n simpele regel begrijpen, is niet dat we alle mogelijke gevallen van regeltoepassing ineens overzien, maar is het gevolg van ons vermogen om de regel in een onbegrensd aantal andere (toekomstige) gevallen moeiteloos *toe te passen*. Weten wat de betekenis is van de regel 'Verboden voor honden' is weten hoe we die regel dienen te *gebruiken*. Het gebruik van die regel is ons aan de hand van voorbeelden geleerd toen we jong waren en ons begrip van de regel blijkt uit ons vermogen om die regel in nieuwe gevallen te hanteren.¹⁵

De benadering van Hart is die van de taalhandelingsfilosofie en operationaliseert voor het recht één van de kerngedachten ervan: de gedachte dat de betekenis van een woord zijn gebruik in de taal is. 'Voor een *grote* groep van gevallen waarin het woord "betekenis" gebruikt wordt', aldus Wittgenstein, 'kan men dit woord zo definiëren: de betekenis van een woord is zijn gebruik in de taal'.¹⁶ Betekenis wordt in deze benadering verbonden aan toepassing en daarmee aan de gevallen die evident onder het toepassingsbereik van het woord vallen:

One imagines the meaning as something which *comes before* our minds when we hear a word. What comes before our minds when we hear a word is certainly something characteristic of the meaning. But what comes before my mind is an example, an application of the word. And this coming to mind doesn't really consist in a particular image's being present whenever I utter or hear the word, but in fact that when I'm asked the meaning of the word, applications of the word *occur* to me.¹⁷

Natuurlijk kunnen we de betekenis van een regel proberen duidelijk te maken met behulp van een uitleg – we geven dan een interpretatie en herformuleren de regel. Maar ook die interpretatie levert een regel op en wat betekent *die*? Iedere interpretatie kan worden vervangen door een andere die daar, zogezegd, weer

¹⁴ H.L.A. Hart. *The Concept of Law*, Oxford University Press: Oxford [1961] 1994, p. 128/29.

¹⁵ 'Een zin begrijpen wil zeggen, een taal begrijpen. Een taal begrijpen wil zeggen, een techniek beheersen', L. Wittgenstein, *Filosofische Onderzoekingen*, vert. van *Philosophische Untersuchungen* door M. Derksen & S. Terwee, Meppel: Boom 1992, § 199.

¹⁶ Wittgenstein 1992, § 43.

¹⁷ Wittgenstein 1974, p. 118/19.

achterligt, maar dit proces zal ergens moeten stoppen. Dit toont volgens Wittgenstein aan, dat er een manier bestaat om een regel op te vatten die *geen interpretatie* is, maar die *van geval tot geval* tot uitdrukking komt in wat wij “de regel volgen” en “tegen de regel ingaan” noemen.¹⁸

We hebben door opvoeding en training geleerd hoe wij bepaalde woorden in een bepaalde context dienen te gebruiken en dit proces van socialisatie is meestal zo rigoureuus, dat we de woorden zonder de minste twijfel in nieuwe gevallen gebruiken – we passen ze *blindelings* toe.¹⁹ Ongetwijfeld kunnen we voor die toepassing redenen geven (‘Uw hond mag niet naar binnen, want hier staat “verboden voor *honden*” en deze teckel is een hond’), maar we zullen bij het rechtvaardigen snel door de redenen heen zijn (want wat zou je moeten antwoorden op de vraag: ‘Maar hoe weet je dat *dit hier*’, en men wijst op de teckel, ‘een hond is?’). We zullen dan, zegt Wittgenstein, zonder redenen handelen, dat wil zeggen, het beest kwalificeren als een hond zonder dat het ontbreken van een ultieme rechtvaardiging ons stoort.²⁰

Regels staan dus voor exemplarische gevallen; en de betekenis van een regel kennen wil zeggen dat we weten hoe we die regel in voorkomende gevallen dienen te hanteren. Toepassing van een rechtsregel in exemplarische gevallen vereist van de rechter dan ook geen autonoom rechtsoordeel:

[T]he life of the law consists to a very large extent in the guidance both of officials and private individuals by determinate rules which, unlike the application of variable standards, do *not* require from them a fresh judgement from case to case.²¹

Wiarda spreekt in dit verband van *heteronome* rechtsvinding, van regels die zo duidelijk zijn dat hun toepassing geen enkele moeilijkheid oplevert.²² Ook bij hem zien wij de verbinding tussen ‘betekenis’ en ‘toepassing’. Van bijna alle wettelijke voorschriften, zegt hij, kan men zich situaties voorstellen waarin letterlijke toepassing tot een onaanvaardbaar gevolg kan leiden. Maar die gevallen zijn uitzonderingen; in de normale gevallen komt voor wat de rechtsvinding betreft aan de rechter slechts een beperkte en geheel heteronoom bepaalde rol toe, één ‘waarvoor de kwalificatie “*bouche de la loi*” op haar plaats kan blijven.’²³

Zo zijn wij weer terug bij Montesquieu, en het ideaal van de rechter die slechts de woorden van de wet spreekt en wiens uitspraak niets meer bevat dan wat letterlijk valt terug te vinden in de wet.²⁴ En daarmee zijn we terug bij de vraag wat de rol is van grammaticale of taalkundige interpretatie in de rechtsvinding.

---

¹⁸ Wittgenstein 1992, § 201. Vgl. § 212: ‘Als iemand die ik vrees mij het bevel geeft de reeks voort te zetten, zal ik snel handelen, met volledige zekerheid, en het ontbreken van redenen stoort me niet’.

¹⁹ Wittgenstein 1992, § 219. Vgl. D. Bloor, *Wittgenstein, Rules and Institutions*, London, New York: Routledge 1997, p. 20: ‘The real sources of constraint preventing our going anywhere and everywhere, as we move from case to case, are the local circumstances impinging upon us: our instincts, our biological nature, our sense experience, our interactions with other people, our immediate purposes, our training, our anticipation of and response to sanctions, and so on through the gamut of causes, starting with the psychological and ending with the sociological.’

²⁰ Wittgenstein 1992, § 211.

²¹ Hart 1994, p. 135.

²² G.J. Wiarda, *drie typen van rechtsvinding*, W.E.J. Tjeenk Willink: Deventer [1963] 1999, p. 19.

²³ Wiarda 1999, p. 20.

²⁴ Zie noot 2.

4 Aanvaardbare en onaanvaardbare letterlijke lezingen van de wet

Eén van de problemen van taalkundige interpretatie, of lezing 'naar de letter', is dat de meeste woorden verschillende betekenissen hebben en dat het de tekstuele en maatschappelijke context is die bepalend is voor de betekenis die aan de woorden moeten worden toegekend. Dankzij de context, aldus Holmes, krijgen de woorden een betekenis, "more refined than any given in the wordbook".²⁵ Zo gezien, lijkt de grammaticale interpretatiemethode, als methode van rechtsvinding die opdraagt de betreffende bepaling 'naar de letter' te nemen, er één te zijn die onmiddellijk naar andere verwijst. De afzonderlijke woorden ontleen hun betekenis aan die van de bepaling, de bepaling ontleent de betekenis mede aan de wettelijke regeling, waarvan het onderdeel uitmaakt, deze verwijst op zijn beurt naar de bedoeling van de wetgever, enz. Wie zich op één interpretatiemethode beroept, beroept zich op vele.

Een voorbeeld uit de rechtspraak kan deze stelling illustreren. Sinds 1 april 2001 is het in Nederland mogelijk dat personen van hetzelfde geslacht in het huwelijk treden (art. 1:30 lid 1 BW). Een tiental jaren daarvoor, toen deze wettelijke mogelijkheid nog niet bestond, heeft een vrouw geprobeerd een voorgenomen huwelijk met haar vriendin via de rechter af te dwingen.²⁶ Daartoe stelde zij onder meer dat de (toenmalige) Nederlandse wet een dergelijk huwelijk niet verbood. Het toenmalige art. 1:33 BW luidde: 'De man kan tegelijkertijd slechts met een vrouw, de vrouw slechts met een man door het huwelijk verbonden zijn'. Algemeen werd in dit artikel het verbod tot polygamie gelezen: een man kan tegelijkertijd slechts met één vrouw, de vrouw tegelijkertijd slechts met één man gehuwd zijn. Er staat dus niet, aldus eiseres, dat een man niet met een man en een vrouw niet met een vrouw gehuwd kan zijn. In het licht van de maatschappelijke ontwikkelingen zou deze bepaling dan ook zo moeten worden uitgelegd, dat een huwelijk tussen twee personen van gelijk geslacht toelaatbaar is. Maar deze conclusie wordt door de Hoge Raad verworpen:

Zij gaat uit van een reeds op zichzelf aanvechtbare letterlijke lezing van een aantal wetsartikelen en miskent de strekking van de wet zoals men deze bij de totstandkoming van Boek 1 BW, mede in het licht van de daaraan voorafgaande wetgeving, voor ogen heeft gehad. Ook indien latere maatschappelijke ontwikkelingen steun zouden geven aan de opvatting dat het niet openstaan van de mogelijkheid van een wettelijk huwelijk tussen twee vrouwen of twee mannen niet langer gerechtvaardigd is, zou dit niet een van de onmiskenbare strekking van de wet afwijkende wetsuitlegging wettigen, te meer niet nu het hier gaat om een onderwerp dat de openbare orde raakt en waarbij de rechtszekerheid een belangrijke rol speelt.

Deze passage is om twee redenen interessant. Allereerst wordt duidelijk dat voor het bepalen van de strekking van een wettelijke bepaling gebruik dient te worden gemaakt van verschillende interpretatiemethoden in onderling verband. De Hoge Raad verwerpt een uitleg, uitsluitend gebaseerd op grammaticale interpretatie, omdat een dergelijke lezing de *onmiskenbare* strekking van de wet miskent. Die

²⁵ O.W. Holmes, "Interpretation", in: *The Essential Holmes* (Ed. by R. Posner), The University of Chicago Press: Chicago and London 1992, p. 297.

²⁶ HR 19 oktober 1990, *NJ* 1992, 129.

strekking kan worden afgeleid uit de bedoeling van de wetgever (“de strekking van de wet zoals men deze bij de totstandkoming van Boek 1 voor ogen heeft gehad”), *mede* in het licht van de daaraan voorafgaande wetgeving. Om de betekenis van voorafgaande wetgeving te bepalen, zal op zijn beurt gebruik moeten worden gemaakt van verschillende interpretatiemethoden.

De passage is om nog een reden interessant: de Hoge Raad acht een letterlijke lezing van een aantal wetsartikelen *reeds op zichzelf aanvechtbaar*. Maar wat wordt precies bedoeld met een ‘letterlijke lezing’ en waarom is die ‘reeds op zichzelf’ aanvechtbaar? Bij nadere beschouwing zijn minstens twee zogenoemde letterlijke lezingen van het betreffende wetsartikel denkbaar. De eerste is de door eiseressen bepleite, maar door de Hoge Raad verworpen lezing, waarbij in het artikel primair (en overigens conform de standaardinterpretatie van de bepaling) het verbod tot polygamie wordt gelezen. Het accent ligt hierbij op de telwoorden: “een man kan slechts met *één* vrouw, een vrouw kan slechts met *één* man door het huwelijk verbonden zijn”. Maar het artikel kan ook op een andere manier ‘naar de letter’ worden gelezen, waarbij het accent, niet alleen op de telwoorden, maar ook op het voorzetselvoorwerp valt: “een man kan slechts met *één vrouw*”, resp. “een vrouw kan slechts met *één man* door het huwelijk verbonden zijn”. Dat is, in de context van dit geding, de door de Hoge Raad voorgestane lezing. Het is een lezing die eveneens *naar de letter* is, zij het één die afwijkt van de standaardlezing van deze bepaling. Wat is het verschil tussen de ene letterlijke lezing en de andere?

Het verschil lijkt hierin te bestaan, dat de stelling van eiseressen – de stelling dat het BW geen uitdrukkelijk verbod bevat op een huwelijk van personen van gelijk geslacht – uitsluitend steunt op het argument dat een dergelijk verbod nergens met zoveel *woorden* in de wet geschreven staat, ook niet in art. 1:33 BW. Dat is juist, aldus de Hoge Raad, maar dat dit nergens staat uitgedrukt en in die zin niet expliciet verboden is, wordt hierdoor verklaard dat de wetgever – en niet alleen de wetgever, denk je daar dan bij – het volstrekt vanzelfsprekend heeft geacht dat van een huwelijk slechts sprake kan zijn tussen personen van verschillend geslacht. De lezing van eiseressen miskent dit uitgangspunt, doordat het *uitsluitend* op de bewoordingen steunt en de overvloedige contra-indicaties negeert.

Is deze analyse juist, dan is een beroep op de letter van de wet – grammaticale interpretatie – ten behoeve van wetsuitlegging niet *reeds op zichzelf* een aanvechtbare vorm van uitleg. Dat is het pas, als het tot een resultaat voert dat strijdig is met de ‘onmiskkenbare’ strekking van de wet.

5 Grammaticale interpretatie versus de “Plain Meaning Approach”

Er zijn, zo beschouwd, twee vormen van grammaticale interpretatie, één die tot aanvaardbare en een die tot onaanvaardbare interpretaties leidt. De lezing van eiseressen beantwoordt aan wat in de rechtstheorie wordt verstaan onder grammaticale of taalkundige interpretatie: een lezing met een beroep op de betekenis die de woorden in taalkundig opzicht bezitten, los van de maatschappelijke en juridische context. Vergeleken met de lezing van eiseressen van art. 1:33 BW, lijkt die van de Hoge Raad sterk op de *Plain Meaning Approach* van Holmes, ook al beroept de Hoge Raad zich niet op de normale taalgebruiker,

maar op de wetgever. Ofschoon het toenmalige art. 1:33 BW *naar de letter* een huwelijk tussen vrouw en vrouw of man en man niet uitsloot, is dat niet iets dat een normale taalgebruiker in de bepaling leest. De *Plain Meaning Approach* zegt niet: "Geef de bepaling een betekenis die verenigbaar is met de letterlijke betekenis van de in de bepaling gebruikte woorden *los van iedere maatschappelijke context*", maar: "Vraag je bij de uitleg van een wettelijke bepaling af wat de normale taalgebruiker bedoelt, indien hij onder dezelfde omstandigheden als de wetgever deze bepaling had opgesteld",²⁷ dat wil zeggen: rekening houdend met het geheel aan maatschappelijke uitgangspunten, vooronderstellingen en waarden die voor de normale taalgebruiker of redelijke mens in het gebruik van de woorden doorklinken. Zoveel is zeker, dat de normale taalgebruiker de woorden van het toenmalige art. 1:33 BW niet zou hebben gekozen als hij daarmee had willen uitdrukken dat ook twee mannen of twee vrouwen door het huwelijk verbonden kunnen zijn. En we weten dat zo zeker, omdat uit alles – d.w.z. wetgeving, rechtspraktijk en de maatschappelijke opvattingen, zowel ten tijde van de totstandkoming van de bepalingen als ten tijde van het geschil – onmiskenbaar blijkt dat het huwelijk werd gezien als een verbintenis tussen man en vrouw.

Het valt nu makkelijker te duiden waarom de lezing van eiseressen in de zaak van het Homohuwelijk 'reeds op zichzelf' onaanvaardbaar is: hun lezing van art. 1:33 BW leidt ertoe dat gevallen die sterk afwijken van het prototypische geval van huwelijk – de verbintenis van man en vrouw – onder het toepassingsbereik van de wettelijke regeling van het huwelijk vallen, zonder dat daarvoor *andere* dan taalkundige argumenten worden aangevoerd. We kunnen dat ook anders uitdrukken: hun uitleg van de wet negeert de maatschappelijke opvattingen die voor de gewone taalgebruiker de vanzelfsprekende context vormen van deze bepalingen. Het prototypische geval van huwelijk is de verbintenis tussen man en vrouw en in het licht daarvan miskent de lezing van eiseressen de 'onmiskenbare strekking' van de wet.

De letterlijke lezing van eiseressen is dan ook niet een naïeve vorm van lezen, maar een spitsvondige interpretatie, met het doel via de rechter mogelijk te maken wat in de wet nog niet te vinden was. Dit levert de volgende paradox op: dat eiseressen met hun beroep op de letter van de wet de in dit opzicht duidelijke, eenvoudige en nauwkeurige wet zijn gaan interpreteren – en interpreteren, aldus Voltaire, is bijna altijd vervalsen. Dat is een andere manier om te zeggen dat bij de uitleg van de wet de normale taalgebruiker niet als richtsnoer is gebruikt (Holmes' *Plain Meaning Approach*).

6 Taalkundige interpretatie in enge zin: functie

Welke conclusie over de waarde van taalkundige interpretatie voor de rechtsvinding kunnen we trekken uit bovenstaande analyse? In de rechtstheoretische discussie lopen naar mijn mening twee betekenissen van taalkundige of grammaticale

---

²⁷ In de woorden van Holmes: 'Thereupon we ask (...) what those words would mean in the mouth of a normal speaker of English, using them in the circumstances in which they were used, and it is to the end of answering this last questioning that we let in evidence as to what the circumstances were. But the normal speaker of English is merely a special variety, a literary form, so to speak, of our old friend the prudent man', Holmes 1992, p. 297.

interpretatie door elkaar heen. Men verstaat daar zowel de 'letterlijke betekenis', als de 'duidelijke betekenis' van de bepaling onder. De eerste zouden we taalkundige interpretatie *in enge zin* kunnen noemen, de tweede taalkundige interpretatie *in ruime zin*. Door onvoldoende onderscheid te maken tussen deze varianten, schrijft men ten onrechte de methode van de eerste toe aan de laatste en de functie van de laatste aan de eerste. Het gevolg van deze verwarring is dat men spreekt van 'het nutteloze nut van grammaticale interpretatie',²⁸ en meent dat taalkundige interpretatie van geen belang is in de heuristiek en dat de waarde ervan in de legitimatie vooral retorisch is.²⁹ Maar misschien kunnen rechtsfilosofen leren van gewone taalgebruikers. Alledaagse uitdrukkingen als de 'letterlijke betekenis' en 'duidelijke woorden' van een tekst zijn betekenisloos noch onzinnig en hun taaie bestaan in het recht duidt erop dat deze uitdrukkingen, ondanks de theoretische bezwaren, ook hier betekenis hebben. Maar dan moeten beide varianten van taalkundige interpretatie zorgvuldig worden onderscheiden.

Taalkundige interpretatie in enge zin wordt gebruikt om na te gaan of een bepaalde lezing van het voorschrift al dan niet *verenigbaar* is met één van de betekenissen die het woord in de taal bezit. Als Linda Eaton zich na haar zwangerschapsverlof mét baby meldt bij haar werkgever – de brandweer van het Amerikaanse Iowa City – en de werkgever haar dat verbiedt met een beroep op de regel dat de leden van het korps tijdens de dienst geen bezoek van familieleden mogen ontvangen, dan draait de discussie allereerst om de vraag of de toepassing die het korps geeft aan 'op bezoek' verenigbaar is met één van de betekenissen die deze term in de taal heeft.³⁰ De beslissing *daarover* wordt uitsluitend bepaald door de taalkundige betekenis van 'op bezoek' en een woordenboek kan hier goede dienst bewijzen. Stelt men dat de regel 'Een man kan slechts met een vrouw en een vrouw kan slechts met een man gehuwd zijn' een huwelijk tussen twee mannen of twee vrouwen *naar de letter genomen* niet verbiedt, dan stelt men slechts vast wat die regel naar woordbetekenis *kan* betekenen.

De functie van een interpretatie 'naar de letter' is dat langs deze weg de onder- en bovengrens van de mogelijke betekenissen van de regel in kaart worden gebracht. In het geval van Linda Eaton zou een taalkundige analyse tot de conclusie kunnen leiden dat het 'bij zich hebben van een baby' onder geen van de mogelijke taalkundige betekenissen van 'op bezoek' valt. Achten we dit oordeel juist, dan hebben we slechts vastgesteld dat subsumptie van het geval onder de regel niet mogelijk is. De implicatie is dat een verbod, als dat toch wenselijk wordt geacht, op een andere (rechts)regel moet worden gegrond, één die bijvoorbeeld is verkregen via analogie. Zouden we echter op grond van taalkundig onderzoek van mening zijn dat het meebrengen van een baby wel onder één van de betekenissen van 'op bezoek' valt, dan hebben we slechts vastgesteld dat de woordbetekenis van de regel een geval als het onderhavige *kan* omvatten, niet dat het daar naar rechtskundig inzicht ook onder *behoort* te vallen.

Taalkundige interpretatie in enge zin is, kortom, één van de gezichtspunten die de jurist hanteert om vast te stellen wat de betekenis van een woord of regel is. In dit opzicht verschilt taalkundige interpretatie niet van de andere interpretatiemethoden uit de gereedschapskist van de jurist, zoals de systematische, rechtshistorische en wetshistorische interpretatie. Met behulp van

---

²⁸ Soeteman 2007.

²⁹ Van der Hoven 2007.

³⁰ Voorbeeld ontleend aan Soeteman 2007, p. 257.

deze interpretatiemethoden stellen we de strekking van een woord of de bedoeling van de regel nader vast, zonder dat dit, *op zichzelf bezien*, beslissend is voor de betekenis die men aan de bepaling geeft. De ene keer wordt aansluiting gezocht bij de parlementaire geschiedenis, in andere gevallen wijkt de rechter daar weer van af, bijvoorbeeld omdat de feitelijke veronderstelling waarop de toenmalige wetgever de regeling had gebaseerd, niet langer geldend is te achten en de maatschappelijke opvattingen sindsdien ingrijpend zijn gewijzigd.³¹ Taalkundige interpretatie verschaft *argumenten* voor een bepaalde lezing van de regeling, evenals de wetshistorie of -systematiek *argumenten* voor een bepaalde lezing kunnen verschaffen. Wijzen de argumenten in verschillende richting, dan zal men ze tegen elkaar moeten afwegen.³²

De, in ieder geval in de rechtstheorie heersende opvatting dat taalkundige interpretatie in enge zin, in tegenstelling tot de andere interpretatiemethoden, geen functie heeft als instrument bij het oplossen van interpretatieproblemen, kan als volgt worden verklaard. In de meeste gevallen vindt de discussie over de juiste betekenis van de bewoordingen van een voorschrift plaats *binnen de bandbreedte* van de zogenoemde letterlijke betekenis ervan. De taalkundige betekenis werpt dan uiteraard geen gewicht meer in de schaal, omdat beide betekenissen taalkundig correct zijn en de keuze met andere dan taalkundige argumenten zal moeten worden gemaakt. Zo oordeelde de Hoge Raad dat het woord 'vinden' in art. 5:5 e.v. BW in ruime zin moet worden uitgelegd, mede omvattende de gevallen waarbij 'gericht gezocht' wordt naar een voorwerp, en niet, zoals eiser betoogde, in de beperkte betekenis van 'per toeval vinden'.³³ Beide betekenissen zijn echter verenigbaar met één van de vele taalkundige betekenissen van het woord 'vinden'.³⁴ De uitleg die de Hoge Raad eraan geeft, zal dus met andere dan taalkundige argumenten moeten worden onderbouwd, i.c. met argumenten ontleend aan de wetshistorie. Dat laatste betekent echter niet dat interpretatie 'naar de letter' geen functie heeft in de heuristiek. Het betekent slechts dat de conclusies die naar aanleiding van taalkundig onderzoek (taalkundige interpretatie in enge zin) getrokken kunnen worden reeds zijn verdisconteerd in de standpunten van partijen.

De conclusie is dat taalkundige interpretatie in enge zin bij *alle* interpretatie *altijd* op de achtergrond meespeelt. Dat blijkt als de rechter in zijn uitleg de grenzen van de taalkundige betekenis overschrijdt. Zo besliste de Hoge Raad dat het *vanuit* het buitenland *naar* Nederland voeren van personen onder de betekenis valt van art. 278 Sr. Maar dit artikel stelt strafbaar het *over* de grenzen van het Rijk in Europa voeren van personen. De annotatoren De Lange en Mevis merken op dat de Hoge Raad hier afstand neemt van de *duidelijke woorden* van de wetgever.³⁵ Deze betekenis van de regel (d.i. deze *toepassing* van de regel) kan

---

³¹ Zoals in HR 21 maart 1986, *NJ* 1986, 585, over de regeling van de ouderlijke macht voor niet-gehuwde ouders.

³² Vgl. Wiarda 1999, p. 22, waar hij stelt dat de rechter ook bij de meest consciëntieuze opzet van zijn grammaticale, historische of systematische benadering van het wettelijke voorschrift, voortdurend wordt gesteld voor een *keuze* tussen in verschillende richting wijzende argumenten.

³³ HR 25 oktober 1996, *NJ* 1998, 16.

³⁴ De Van Dale (1982) geeft tien betekenissen van dit woord, waaronder 'ontdekken of bereiken na opzettelijk zoeken' en 'aantreffen in 't algemeen, zonder het begrip van zoeken'.

³⁵ Hoge Raad 20 november 2001, *NJ* 2003, 632. Zie verder over dit arrest H. Kloosterhuis, 'Verhullend argumenteren met taalkundige argumenten, in: *Alles afwegende*, E.T. Feteris e.a. (red.), Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007, p. 261-268.

immers met de beste wil van de wereld niet in de bewoordingen worden gelezen, wat er ook zij van de huidige maatschappelijke opvattingen op grond waarvan het vanuit het buitenland naar Nederland voeren van personen even afkeurenswaardig wordt geacht als het omgekeerde transport dat in art. 278 Sr strafbaar is gesteld. De Hoge Raad stelt in dit arrest dan ook niet de betekenis van art. 278 Sr vast (waarbij men zich, zogezegd, bij de uitleg richt naar de woorden), maar kent er een betekenis aan toe die niet in de woorden kan worden gevonden. Feitelijk formuleert de Hoge Raad hier een nieuwe regel, maar hij doet dit onder het mom van interpretatie.

7 Taalkundige interpretatie in ruime zin of 'Plain Meaning': functie

Taalkundige interpretatie in enge zin zouden we kunnen beschouwen als een vorm van betekenisbepaling los van iedere maatschappelijke context: we stellen uitsluitend op grond van de taal vast wat een mogelijke lezing van de tekst kan zijn. Maar aangezien de meeste woorden verschillende betekenissen bezitten, zal taalkundige interpretatie in enge zin meestal niet de eerste stap zijn die bij de uitleg van een (wettelijk) voorschrift wordt gezet, omdat we bij het lezen van een voorschrift niet eerst alle mogelijke taalkundige betekenissen van de in het voorschrift gebruikte woorden aflopen, maar er onmiddellijk betekenis aan toekennen in verband met de (maatschappelijke) context waarin het voorschrift wordt gebruikt. De betekenis van de regel kan in dit verband niet worden gescheiden van de toepassing in de onproblematische gevallen. Dat is, zoals we reeds zagen, de benadering van Hart:

The plain case, where the general terms seem to need no interpretation and where the recognition of instances seems unproblematic or "automatic", are only the familiar ones, constantly recurring in similar contexts, where there is general agreement in judgements as to the applicability of the classifying terms.³⁶

Regels worden opgesteld met het oog op een bepaald doel ("peace and quiet in the park"). Om dit doel te bereiken worden de meest voor de hand liggende gedragingen of omstandigheden die inbreuk zouden kunnen maken op dit doel verboden ("the exclusion of motor-cars, busses and motor-cycles in the park").³⁷ Zo beschouwd, valt de kernbetekenis van de wettelijke bepaling samen met de *gevallen* die zonder enige twijfel onder het toepassingsbereik ervan vallen: wie voor zijn plezier of om een file te vermijden met zijn auto of motor door het park rijdt, schendt zonder enige twijfel de regel *that no vehicle may be taken into the park*. Het zijn deze gevallen, de zogenoemde *paradigm, clear cases*, die bepalen welke betekenis we bij eerste lezing aan de woorden van een wettelijke bepaling dienen toe te kennen. Met uitsluiting van auto's, bussen en motoren is de rust in het park duidelijk gediend en genoemde drie vormen van gemotoriseerd verkeer vallen, zo leert het woordenboek, onder (één van) de taalkundige betekenis(sen) van het woord 'voertuig'. Om die reden zal de bekeuring van de motorrijder die door het park crost, worden geacht in overeenstemming te zijn met de letter van

³⁶ Hart 1994, p. 126.

³⁷ Vgl. paragraaf 4.6.1.

de bepaling. Van een *aanvaardbare* 'letterlijke lezing' van een regel is dus sprake indien de bepaling op zo'n manier wordt uitgelegd dat de evidente gevallen (Harts 'clear cases') onder het toepassingsbereik van de regel kunnen worden gebracht, terwijl deze lezing van de bepaling aan de woorden een betekenis toekent die in overeenstemming is met één van de betekenissen die zij in het normale spraakgebruik hebben (taalkundige interpretatie in enge zin). Voltaire zou zeggen dat de regel voor deze gevallen eenvoudig, duidelijk en nauwkeurig is. Volgens Wiarda is in deze gevallen de taak van de rechter voor wat de rechtsvinding betreft, volledig heteronoom bepaald.³⁸ Wie in deze gevallen toepassing van de regel betwist, wijkt af van de 'duidelijke woorden' van de regel en miskent de 'duidelijke' betekenis of *plain meaning* van de regel.

Dat de betekenis die wij aan de woorden toekennen primair wordt gestuurd door de prototypische gevallen van de regel, blijkt als we te maken hebben met moeilijke gevallen, gevallen waarvan niet duidelijk is of ze onder de regel vallen:

There will indeed be plain cases constantly recurring in similar contexts to which general expressions are clearly applicable ('If anything is a vehicle a motor-car is one'), but there will also be cases where it is not clear whether they apply or not ('Does "vehicle" used here include bicycles, airplanes, roller skates?').³⁹

De regel leidt ons nu op een andere manier: niet langer als een voorschrift waarmee we aan de hand van de (noodzakelijke en voldoende) voorwaarden die de regel stelt deductief kunnen afleiden of het geval onder de regel valt, maar als een *gezaghebbend voorbeeld*. De regel staat, anders gezegd, voor prototypische gevallen:

[T]he language of the rule seems now to mark out an authoritative example, namely that constituted by the plain case.⁴⁰

Het zijn, opnieuw, de eenvoudige gevallen die de interpretatie van de regel sturen. De vraag of een elektrisch aangedreven speelgoedauto als voertuig moet worden aangemerkt, wordt minder door de taalkundige betekenis van het begrip 'voertuig' bepaald, dan door *vergelijking* tussen de prototypische gevallen en dit nieuwe geval waaraan de wetgever niet had gedacht bij de opstelling van het voorschrift:

Faced with the question whether the rule prohibiting the use of vehicles in the park is applicable to some combination of circumstances in which it appears indeterminate, all that the person called upon to answer can do is to consider (as does one who makes use of a precedent) whether the present case resembles the plain case 'sufficiently' in 'relevant' respects.⁴¹

Maar hoe beoordelen wij of de gelijkheid tussen het nieuwe geval en de prototypische gevallen 'both legally relevant and sufficiently close' is? Allereerst zal de strekking of het doel van de regeling moeten worden vastgesteld. Ook hier fungeren de prototypische gevallen als aangrijpingspunt in de heuristiek. Het nieuwe geval wordt vergeleken met het prototypische geval en die vergelijking

---

³⁸ Wiarda 1999, p. 20.

³⁹ Hart 1994, p. 126.

⁴⁰ Hart 1994, p. 127.

⁴¹ Ibid.

maakt vaak duidelijk wat de strekking is van de regeling. De vergelijkingsmethode van Wiarda is op dit principe gebaseerd, al beschrijft hij deze voor het geval van vage normen als redelijkheid en billijkheid:

[I]n geval de rechter voor zijn beslissing alleen op normen als redelijkheid en billijkheid of zorgvuldigheid e.d. is aangewezen, en hem voor het te berechten geval vooralsnog geen duidelijke toetsingsmaatstaf invalt, [moet] hij trachten zich naast het gegeven geval één of liefst meerdere gevarieerde, maar toch nog vergelijkbare gevallen voor de geest te stellen waarin de beslissing niet twijfelachtig, althans minder twijfelachtig zou zijn. Gaat het bijvoorbeeld om de vraag of een bepaalde handelwijze al dan niet in strijd is met de in het maatschappelijk leven betamende zorgvuldigheid, en is de wijze waarop die vraag moet worden beantwoord niet dadelijk evident, dan zal de rechter moeten trachten eerst een variant te vinden waarin die handeling zeker niet, en daarna een variant die zeker wel als onbehoorlijk zou moeten worden beschouwd. Vergelijking met de beide fictieve gevallen zal dan, door het zoeken naar de relevante verschillen, tot een verantwoorde beslissing van het gegeven geval kunnen leiden. Het zal als het ware gelokaliseerd moeten worden op de geleidelijkheidslijn die de beide varianten verbindt waarvan de oplossing wél duidelijk is.⁴²

Wie zich afvraagt waarom auto's niet en kinderwagens wel in het park worden toegelaten, komt op het spoor van wat de strekking of *ratio legis* van de regel wordt genoemd: rust in het park. We kunnen vervolgens aan de hand van wetshistorie, systematische interpretatie en andere juridische gezichtspunten nagaan of de door ons gevonden strekking inderdaad aan de regel kan worden toegeschreven. Dit wil niet zeggen dat wij altijd zo te werk gaan, maar dit mechanisme verklaart dat wij in de meeste gevallen al een tamelijk duidelijk idee van de strekking van de regel hebben, nog voordat we kennis hebben genomen van de parlementaire geschiedenis of van andere juridische gezichtspunten die op de regel betrekking hebben.

De vraag of het voorliggende geval voldoende overeenkomst vertoont met de prototypische gevallen, vormt de kern van het juridisch redeneren, zoals Hart met gevoel voor understatement schrijft:

He chooses to add to a line of cases a new case because of resemblances which can reasonably be defended as both legally relevant and sufficiently close. In the case of legal rules, the criteria of relevance and closeness of resemblance depend on many complex factors running through the legal system and on the aims or purpose which may be attributed to the rule. To characterize these would be to characterize whatever is specific or peculiar in legal reasoning.⁴³

Bij de vraag of het nieuwe (moeilijke) geval onder het toepassingsbereik van de regel dient te vallen, blijft de rechter in meer of mindere mate gebonden aan de betekenis die de woorden naar gewoon spraakgebruik bezitten, of, indien de bepaling van meer technisch-juridische aard is, aan de betekenis die de (gespecialiseerde) jurist er naar gangbaar juridisch taalgebruik aan toekent. De justitiabele moet immers uit de wet kunnen opmaken wat verboden, toegestaan en geboden is. Een fiets kan misschien met enige goede wil nog aangemerkt worden als voertuig – we zouden dat een extensieve interpretatie noemen van het begrip

---

⁴² Wiarda 1999, p. 107-108.

⁴³ Hart 1994, p. 127.

'voertuig'. Maar een vlieger valt met de beste wil van de wereld niet aan te merken als 'voertuig', zodat het verbod om in het park een vlieger op te laten in redelijkheid niet in deze bepaling kan worden gelezen – zelfs niet als dat de rust in het park (het doel van de bepaling) zou verstoren. De eis dat de rechter *bij de interpretatie* aan de 'duidelijke woorden' van de wet is gebonden, zorgt dan ook indirect voor de binding van de overheid aan de wet. En het is juist het ideaal van de *rule of law* – de binding aan de wet – dat ten grondslag ligt aan de leer van de machtscheiding en de daarmee samenhangende eis van de rechter als *bouche de la loi*.

8 Nuancering: beslissingen contra legem

Dat bij de *interpretatie* van de wet de normale taalgebruiker richtsnoer zou moeten zijn, betekent overigens niet dat de rechter ook altijd zou moeten *beslissen* conform de aldus geïnterpreteerde regel. Er kunnen soms overtuigende redenen bestaan om *contra legem* te beslissen. Maar de weg om dat te doen is niet via een gewrongen uitleg van de wet – zoals een eenzijdig letterlijke lezing – maar met een beroep op bijvoorbeeld de redelijkheid en billijkheid of de rechtsontwikkeling. In de zaak van het Homohuwelijk hebben eiseressen dat overigens óók gedaan. Zij beriepen zich, behalve op een letterlijke lezing van art. 1:33 BW, tevens op art 12 en 14 van het EVRM.⁴⁴ Het beroep op beide artikelen levert sterke redenen op om het huwelijk ook voor homoseksuele stellen open te stellen. Maar dan dienen deze artikelen wel volgens de *Plain Meaning Approach* te worden gelezen en niet op de manier van de Hoge Raad. Deze legt het Verdrag op zo'n manier uit, dat het zou zijn toegestaan om in het nationale recht onderscheid te maken tussen heteroseksuele en homoseksuele stellen, terwijl artikel 14 van het Verdrag uitdrukkelijk bepaalt dat het genot van de rechten en vrijheden die in dit Verdrag zijn vermeld, moet worden verzekerd *zonder enig onderscheid op welke grond ook*. Ongetwijfeld hebben de Verdragsluitende Staten, zoals de Hoge Raad stelt, ten tijde van het sluiten van het Verdrag (1950) geen rekening gehouden met de mogelijkheid dat ook homoseksuele stellen toegelaten wilden worden tot het instituut huwelijk. 'Het recht voor mannen en vrouwen van huwbare leeftijd om te trouwen en een gezin te stichten,' aldus de Hoge Raad, 'heeft in het verdrag betrekking op het traditionele huwelijk, zodat geen sprake is van een ontoelaatbaar onderscheid tussen heteroseksuele en homoseksuele paren.' Anderzijds hebben de Verdragsluitende Staten zich uitdrukkelijk vastgelegd op de daadwerkelijke erkenning en verwezenlijking van de rechten en fundamentele rechten van de mens, waaronder het verbod van discriminatie zonder enig onderscheid op welke grond ook. Dat is een vorm van zelfbinding waaraan de overheid kan worden gehouden, *juist* als het leidt tot een resultaat dat diezelfde overheid, om welke reden dan ook, onwenselijk vindt. Want wat hebben we aan grondrechten, zoals het recht op vrijheid van meningsuiting, als de overheid de uitoefening ervan kan

---

⁴⁴ Art. 12 EVRM luidt: 'Mannen en vrouwen van huwbare leeftijd hebben het recht te huwen en een gezin te stichten volgens de nationale wetten die de uitoefening van dit recht beheersen.'; art. 14 EVRM luidt: 'Het genot van de rechten en vrijheden die in dit Verdrag zijn vermeld, moet worden verzekerd zonder enig onderscheid op welke grond ook, zoals geslacht, ras, kleur, taal godsdienst, politieke of andere mening, nationale of maatschappelijke afkomst, het behoren tot een nationale minderheid, vermogen, geboorte of een andere status.'

beperken in verband met de nadelige gevolgen voor de overheid zelf, b.v. indien onderzoeksjournalistiek overheidsfraude aan het licht brengt?

'Pacta sunt servanda', 'een man een man, een woord een woord', 'overeenkomsten strekken partijen tot wet': wie zich heeft vastgelegd om bij de opstelling en toepassing van wetten niet te zullen discrimineren, moet later niet aankomen met de mededeling dat wel mag worden gediscrimineerd tussen hetero- en homoseksuele stellen. Net als de taalkundige interpretatie van art. 1:33 BW door eiseressen, is ook de lezing van de (eenvoudige, duidelijke en nauwkeurige) Verdragsbepalingen door de Hoge Raad een spitsvondige interpretatie. Een verklaring voor de gewrongen interpretatie van de Hoge Raad is dat dankzij deze interpretatie de Hoge Raad zijn vingers niet hoefde te branden aan een maatschappelijk controversieel onderwerp. De *eigenlijke* reden om het verzoek af te wijzen ligt waarschijnlijk in het door de rechtbank en het hof geformuleerde bezwaar dat opheffing van het huwelijksverbod door de rechter ertoe zou leiden 'dat buiten de democratische besluitvorming om eens en voor al een wijziging zou worden gebracht in het in de gehele Westerse wereld hecht verankerde en reeds eeuwen bestaande beginsel dat alleen tussen man en vrouw een huwelijk mogelijk is.' De rechter zou dan op de stoel van de wetgever zijn gaan zitten in zaken die uitdrukkelijk van politieke aard zijn. Maar hier geldt het woord van Meijers dat de rechter, en in dit geval de Hoge Raad, niet de sluipteg van de quasi-interpretatie dient te volgen, maar met open vizier de werkelijke redenen van de afweging moet geven.⁴⁵

9 Conclusie

Taalkundige of grammaticale interpretatie kan op twee manieren worden begrepen. Taalkundige interpretatie *in enge zin* is het achterhalen van de mogelijke betekenis dat een voorschrift in de taal kan bezitten, de zogenoemde *letterlijke* betekenis van een voorschrift. Met behulp van deze vorm van interpretatie stellen we niet vast welke betekenis aan een voorschrift dient te worden toegekend, omdat er meestal meerdere lezingen 'naar de letter' bestaan, maar brengen we slechts de onder- en bovengrens van de *mogelijke* betekenissen van de regel in kaart.

Taalkundige interpretatie *in ruime zin* is het vaststellen van de betekenis van een voorschrift zoals een normale taalgebruiker (of competente jurist) de regel naar de woorden begrijpt (Holmes' *Plain Meaning*). Een dergelijk begrip kan niet worden gescheiden van het onproblematische gebruik dat van de regel wordt gemaakt. De 'duidelijke betekenis' van de regel is die betekenis, waarbij subsumptie van de onproblematische of prototypische gevallen van de regel mogelijk is onder een uitleg van de regel overeenkomstig één van de betekenissen die de regel in de taal kan bezitten.

Interpretatie van een regel in een nieuw geval vindt plaats in het licht van de 'duidelijke betekenis' van de regel, dat wil zeggen, door vergelijking van dit geval met de prototypische gevallen van de regel. Het is tegen de achtergrond van de prototypische gevallen dat regels worden geïnterpreteerd, belangen afgewogen en regels naar analogie toegepast.

Voor de legitimatie vervult taalkundige interpretatie de functie van grenswachter. Als de uitleg van een voorschrift niet langer overeenkomt met de betekenis die de woorden van het voorschrift volgens de 'duidelijke betekenis'

---

⁴⁵

Noot van E.M. Meijers onder HR 8 januari 1925, *NJ* 1926, 203.

(*plain meaning*) in taalkundig opzicht kunnen bezitten, oordeelt de rechter niet langer 'naar de regel', maar scheidt hij een nieuwe regel. Voor beslissingen *contra* of *praeter legem* kunnen goede redenen bestaan, maar deze dienen niet onder het mom van interpretatie te worden gepresenteerd, maar onder vermelding van de werkelijke gronden.

Bibliografie

Bloor 1997,

David Bloor, *Wittgenstein, Rules and Institutions*, London and New York: Routledge 1997

Groenewegen 2007

F.T. Groenewegen, 'De relatieve waarde van de grammaticale interpretatiemethode', in: *Alles afwegende*, E.T. Feteris e.a. (red.), Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007, p. 239-245

Van der Hoven 2007

P.J. van der Hoven, 'De betekenis van interpretatiemethoden', in: *Alles afwegende*, E.T. Feteris e.a. (red.), Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007, p. 245-248

Hart 1994

H.L.A. Hart, *The Concept of Law*, Oxford: Oxford University Press 1994

Holmes 1992

O.W. Holmes, "Interpretation", in: *The Essential Holmes* (Ed. by R. Posner), The University of Chicago Press: Chicago and London 1992

Kloosterhuis 2007

H. Kloosterhuis, 'Verhullend argumenteren met taalkundige argumenten', in: *Alles afwegende*, E.T. Feteris e.a. (red.), Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007, p. 261-268

Neumann,

Franz Neumann, 'Introduction' in: Montesquieu, *The Spirit of the Laws*, New York/London: Hafner Press [1949] 1975

Posner 1990

R.A. Posner, *The Problems of Jurisprudence*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1990

Scholten 1974

P. Scholten, Mr. C. Asser's handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. Algemeen Deel, 3de druk, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink [1931] 1974

Soeteman 2007

A. Soeteman, 'Het nutteloze nut van grammaticale interpretatie', in: *Alles afwegende*, E.T. Feteris e.a. (red.), Nijmegen: Ars Aequi Libri 2007, p. 257-260

Voltaire 2001

Voltaire, *Filosofisch woordenboek*, vert. dor J.M. Vermeer-Pardoën van *Dictionaire Philosophique* (1764), Amsterdam: Van Gennepe 2001

Wiarda 1999

G.J. Wiarda, *Drie typen van rechtsvinding*, bewerkt en van een nabeschouwing voorzien door Mr. T. Koopmans, 4de druk, Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink [1963] 1999

Wittgenstein 1953

L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, transl. By G.E.M. Anscombe of *Philosophische Untersuchungen*, Malden/Oxford: Blackwell 1953

Wittgenstein 1974

L. Wittgenstein, *Philosophical Grammar*, ed. by R. Rhees, Berkeley/Los Angeles: Univ. of Cal. Press 1974